

Socialinė epistemologija

ŽINOJIMO SOCIALUMO PROBLEMA ŠIUOLAIKINĖJE SOCIALINĖJE EPISTEMOLOGIJOJE: DU POŽIŪRIAI

Audronė Rimkutė

Vilniaus universiteto Filosofijos katedra
 Didlaukio g. 47–507, LT-08303 Vilnius
 Tel. (370–5) 267 52 16, faks. (370–5) 76 18 90
 El. paštas: audronerm@takas.lt

Straipsnyje nagrinėjama, kokia socialumo samprata remiasi socialinės epistemologijos teorijos ir kaip ji yra suderinama su žinojimo koncepcijomis. Analizuojami du socialinės epistemologijos variantai – S. Fullerio sociologinis natūralizmas ir A. I. Goldmano veritizmas. Abu klasikinės epistemologijos individualizmą suvokia kaip pagrindinį jos trūkumą, kuris neleidžia jai atsiliiepti į šiuolaikinės „žinių“ visuomenės realijas. Siekdami šį trūkumą pašalinti, jie „socializuoja“ epistemologiją: Goldmanas įtraukia į ją socialinę dalį, tyrinėjančią socialinių veiksnių įtaką žinojimui, suprantamam kaip teisingas įsitikinimas, o Fulleris patį žinojimą apibrėžia socialiniais terminais. Straipsnyje analizuojami abu šie epistemologijos socializacijos variantai jų vidinio nuoseklumo ir epistemologijai atveriamų perspektyvų požiūriu.

Prasminiai žodžiai: socialinė epistemologija, žinojimo sąvoka, Alvinas I. Goldmanas, Steve'as Fulleris.

Socialinės epistemologijos idėja

Klasikinė epistemologija, besivadovaujanti dar Platonui priskiriamu žinojimo apibrėžimu (žinojimas – tai pagrįstas, teisingas įsitikinimas), dažnai yra apibūdinama kaip individualistinė. Žinojimas čia suprantamas kaip individualūs, racionaliai pagrįsti subjekto įsitikinimai. Tai, ką mano arba teigia esant *kiti* pažinimo subjektai, gali būti pavadinta žinojimu tik tada, jei atrandami racionalūs šių nuomonių pagrindai, leidžiantys subjektui svetimą nuomonę paversti „savu“ žinojimu. Tokią poziciją klasikinė forma išreiškia Descartes: „Tiria-

muosiuose dalykuose reikia ieškoti ne to, ką apie juos *galvoja kiti* arba ką mes patys apie juos *manome*, bet to, ką galime aiškiai ir aki-vaizdžiai suvokti intuicija arba patikimai dedukuoti, nes kitaip žinojimo pasiekti neįmanoma“ (Dekartas 1978: 27).

Šis *Proto vadovavimo taisyklių* trečiasis reikalavimas glaustai išreiškia dvi pagrindines klasikinės epistemologijos nuostatas: *žinojimas nėra manymas*, ir *žinojimas yra individualus*. Pirmoji nuostata lėmė, kad pirmaeilis epistemologų uždavinys ilgą laiką buvo nustatyti, kas turi būti „ pridėta“ prie nuomonės arba įsitikinimo, kad juos būtų galima pava-

dinti žinojimu. Antroji nuostata (žinojimu negali būti laikomi nereflektyviai perimti svetimi įsitikinimai) lėmė, kad socialiniai pažinimo šaltiniai – liudijimai, ekspertų nuomonė, sveikas protas ar „liaudies išmintis“ – buvo paliekami arbavisiškai be tyrinėtojų dėmesio, arba minimi tik kaip pažinimo klaidų šaltinis.

Vienas iš socialinės epistemologijos variantų ir susiformuoja analizuojant šių šaltinių patikimumą bei pažintinį statusą. Jam atstovauja daugelis teoretikų, vienijamų minties, jog socialiniai veiksniai gali turėti tiek neigiamos, tiek teigiamos įtakos pažinimo procesui. Šie teoretikai laikosi klasikinio požiūrio epistemologijos, kaip disciplinos, uždavinių atžvilgiu: jos užduotis yra nurodyti, kaip derėtų siekti pažintinės veiklos tikslo, kuris dažniausiai suprantamas kaip tiesa¹.

Kito socialinės epistemologijos varianto ištakos yra „sociologinis posūkis“ mokslo filosofijoje (Brown 1984: 12). Jo pradžia siejama su T. Kuhno *Mokslo revoliucijų struktūra* ir šio veikalo sukeltais ginčais apie mokslo teorijų „nebendramatiškumą“ bei „nedeterminuotumą“. Šiai kryptčiai atstovaujantys teoretikai kritikuoja pamatines klasikinės epistemologijos idėjas – tiesos, racionalumo, objektyvumo ir pan. Juos vienija mintis, kad

socialiniai veiksniai yra konstitutyvūs racionalųjų atžvilgiu, kad mokslo metodai ir teorijos gali būti paaiškinti nesiremiant tokiomis sąvokomis kaip „racionalumas“, „objektyvumas“ ar „tiesa“, ir kad „žinojimas“ arba „žinios“ tėra tam tikrų įsitikinimų socialinis statusas².

Taigi socialiniai epistemologai „socializuoja“ epistemologiją dviem pagrindiniais būdais: 1) įtraukdami į tyrimų lauką tuos socialinius faktorius, kurie veikia žinojimą, suprantamą artima klasikinei prasme (pvz., kaip pagrįstą, racionalų ar teisingą įsitikinimą); 2) socialiniais terminais apibrėždami žinojimą (pvz., kaip „institucionalizuotus“ arba „kolektyviai / socialiai priimtus“ įsitikinimus). Straipsnio tikslas – aptarti abu epistemologijos socializacijos variantus jų vidinio nuoseklumo ir epistemologijai atveriamų perspektyvų požiūriu.

Veritistinė socialinė epistemologija: žinojimas kaip teisingas įsitikinimas ir aktualių žinių problema

Tarp tų socialinės epistemologijos koncepcijų, kurios epistemologiją suprantą tradiciškai – kaip discipliną, nurodančią deramus pažintinės veiklos tikslo siekimo būdus, – daugiausia dėmesio yra sulaukusi A. I. Goldmano veritistinė teorija. Pagrindinius jos principus dėstantis 1999 metų veikalas *Knowledge in a social world* dažnai yra pristatomas kaip „pirmoji šios srities klasika“ (Kitcher 2002: 191).

¹ Žymiausi šios socialinės epistemologijos krypties atstovai yra **Alvinas I. Goldmanas** (Goldman, A. I. 1992. *Liaisons: Philosophy Meets the Cognitive and Social Sciences*. Cambridge and London: The MIT Press; Goldman, Alvin I. 1999. *Knowledge in a social world*. Oxford: Clarendon Press; Goldman, A. I. 2002. *Pathways to knowledge: private and public*. Oxford: Oxford UP), **Philipas Kitcheris** (Kitcher, Ph. 1993. *The advancement of science*, New York: Oxford UP; Kitcher, Ph. 2001. *Science, Truth, and Democracy*. New York: Oxford UP), **Hilary Kornblith** (Kornblith, H. 1994. „A Conservative Approach to Social Epistemology“, in Schmitt, F. (ed.). 1994. *Socializing Epistemology. The social dimension of knowledge*. London: Rowman & Littlefield).

² Žymiausias šios krypties atstovas, taip pat ir vienas pirmųjų socialinės epistemologijos, kaip naujos disciplinos, iniciatorių yra **Steve'as Fulleris** (Fuller, S. 1988. *Social Epistemology*. Bloomington: Indiana UP; Fuller, S. 1993. *Philosophy, Rhetoric, and the End of Knowledge*. Madison: Wisconsin UP; Fuller, S. 2000. *The governance of science*. Philadelphia and Buckingham: Open UP; Fuller, S. 2002. *Knowledge management foundations*. Boston: Butterworth-Heinemann Press).

Veritizmas – tai „požiūris, kad teisingas³ įsitikinimas yra galutinis pažinimo tikslas“ (Goldman 1987: 122). O veritistinė epistemologija – tai normatyvinė pažinimo teorija, kuri siekia būti „labiau vertinamąja arba normatyvine, negu aprašomąja arba aiškinamąja. Ji siekia įvertinti jau egzistuojančias arba būsimas praktikas jų įtakos teisingo *versus* klaidingo įsitikinimo atžvilgiu“ (Goldman 2001: 4).

Socialinė epistemologija yra tik dalis Goldmano koncepcijos. Kita jos dalis yra individualistinė epistemologija. Šios dvi Goldmano epistemologijos dalys grindžiamos skirtingomis žinojimo sampratomis: individualistinė – stipriąja žinojimo samprata (žinojimas – tai pagrįstas teisingas įsitikinimas), o socialinė – silpnąja⁴ (žinojimas – tai teisingas įsitikinimas). Individualistinė tyrinėja individualius žinojimo (stipriąja prasme) veiksnius, o socialinė – socialinius žinojimo (silpnąja prasme) veiksnius.

Kokie yra ir kokių pagrindų skiriami tie individualūs ir socialiniai žinojimą lemiantys veiksniai? Goldmanas pateikia tokią veiksmų, kurie gali turėti įtakos įsitikinimams, klasifikaciją (Goldman 1987: 130–131):

- 1) aplinkos objektai ir įvykiai,
- 2) pamatiniai pažintiniai procesai,

³ Teisingas įsitikinimas Goldmano teorijoje suprantamas korespondentine prasme – kaip atitinkantis tikrovę. Korespondentinę tiesos sampratą Goldmanas gina ne tiek įrodinėdamas jos teisingumą, kiek iškeldamas konkuruojančių teorijų trūkumus. Nors korespondentinė teorija neišvengiamai apima problemiškas „tikrovės“, „faktų“ ir „atitikties“ kategorijas, ji vis tiek turi daugiau pranašumų nei trūkumų, palyginti su konkurentėmis. Goldmano teigimu, ji yra arčiausiai įprasto, intuityvaus tiesos supratimo.

⁴ Silpnąją žinojimo sampratą Goldmanas apibūdina taip: „silpnąja prasme žinoti reiškia tiesiog turėti informaciją, kur „informacija“ apima tiesą, bet jos „turėjimas“ apima tik įsitikinimą, nebūtinai pagrįstą ar pateisintą“ (Goldman 2002b: 185).

- 3) nesocialiniai įsitikinimus formuojantys metodai,
- 4) socialiniai įsitikinimus formuojantys metodai,
- 5) komunikacinio elgesio modeliai,
- 6) institucinės taisyklės ir struktūros,
- 7) nomologiniai reguliarumai.

Pirmoji kategorija nėra jokios epistemologijos vertinimo objektas, nes aplinkos objektai ir įvykiai tėra pojūčių stimulai, kurių „jokia epistemologija negraduoja kaip epistemiška gerų arba blogų, leistinų arba drausintinų“ (Goldman 1987: 131).

Antroji ir trečioji kategorija yra *individualistinės* epistemologijos tyrimo objektas. Pamatiniai pažintiniai procesai apima tokius dalykus kaip suvokimas, atmintis, dėmesys, sąvokų formavimas, problemų sprendimas, mokymasis ir samprotavimas. Anot Goldmano, tai yra „natūralūs arba įgimti procesai, ne algoritmai, technikos arba euristikos, kurie įgyjami iš patirties arba mokymo būdu“ (Goldman 1987: 131). Nesocialiniai įsitikinimus formuojantys metodai yra „išmokstami algoritmai, technikos arba procedūros“. Specialus jų poklasis yra tie metodai, kurie remiasi „kitų žmonių tvirtinimais, teiginiais ir įsitikinimais“ (Goldman 1987: 131). Jie priklauso 4 kategorijai ir kartu su 5 bei 6 kategorijomis yra *socialinės* epistemologijos tyrimo objektas.

Kitai variantai, socialinė epistemologija apima socialinius įsitikinimus formuojančius metodus (jų skiriamasis požymis yra tas, kad „jų įeiga yra kitų žmonių nuomonės arba komunikaciniai aktai arba pažinimo subjekto įsitikinimai apie juos“ (Goldman 1987: 131)), komunikacinio elgesio modelius ir strategijas (argumentavimo techniką, techninių komunikacijos priemonių naudojimą), institucines taisykles arba struktūras, kurios veikia komunikacijos srautą.

Taigi socialiniai pažinimo veiksniai Goldmano teorijoje traktuojami kaip „išoriniai“ individualistiškai suprantamo žinojimo determinantai. Jie priešinami „vidiniams“ individualiems determinantams, kurie suprantami kaip žmogaus biologija, „įgimti“, „natūralūs“ pažintiniai mechanizmai. Socialiniai reiškiniai gali veikti individo įsitikinimus kaip tam tikra specifinė pažintinio mechanizmo įeiga. Tačiau pamatinėje pažintinėje sąmonės veikloje jie nedalyvauja ir pamatinių pažintinių procesų neveikia. Kitaip tariant, goldmaniškoji socialumo samprata konstruojama priešinant tai, kas socialu, tam, kas individualu, o individualumo / socialumo distinkcija aiškinama kaip įgimta / įgyta ir natūralu / išugdyta distinkcija.

Ar tokia socialumo samprata gali būti nuosekliai išsaugota pagrindžiant ir plėtojant socialinės epistemologijos teoriją?

Socialinę epistemologiją Goldmanas visų pirma suvokia kaip taikomąją discipliną, kuri yra „susijusi su žinių gamyba, suprantant žinias ‘silpnąja’ prasme – kaip *teisingą įsitikinimą*. Kalbant tiksliau, ji yra susijusi tiek su žinojimu, tiek su jo priešingybėmis: *klaida* (klaidingu įsitikinimu) ir *nežinojimu* (teisingo įsitikinimo nebuvimu). Pagrindinis veritistinės epistemologijos klausimas yra toks: kokios praktikos daro palyginti palankią įtaką žinojimui, gretinant su klaida ir nežinojimu?“ (Goldman 1999: 5).

Teisingiems ir klaidingiems įsitikinimams Goldmano socialinėje epistemologijoje priskiriama *fundamentali* veritistinė vertė (v-vertė). Jei p yra teisingas teiginys, tai tikėjimas p turi maksimalią v-vertę (1.0), netikėjimas – minimalią (0.0). Tarp šių kraštutinių pozicijų gali būti įvairaus lygio įsitikinimai, atitinkantys tam tikrą v-vertę.

Socialinės pažinimo praktikos turi tik *instrumentinę* vertę, kuri priklauso nuo to, kiek jos skatina fundamentaliosios v-vertės didėjimą ar mažėjimą. Jos gali būti vertinamos absoliučiuoju arba lyginamuoju būdu. Vertinant *absoliučiuoju* būdu, atsižvelgiama tik į konkrečios praktikos sukeltą v-vertės pokyčius: „jeigu praktika didina savo vartotojų įsitikinimų būklės v-vertę, tai ji turi *pozityvią* v-vertę. Jei ji mažina ją vartojančiųjų įsitikinimų būklės v-vertę, tai ji turi *negatyvią* v-vertę. Jei ji nepakeičia įsitikinimų v-vertės, jos v-vertė yra *neutrali*“ (Goldman 1999: 92). Vertinant *lyginamuoju* būdu, atsižvelgiama į kelių praktikų polinkį didinti arba mažinti v-vertę, taikant jas spręsti tiems patiems klausimams esant tokiai pačiai pradinei būklei.

Kaip šis konceptualusis aparatas gali būti taikomas praktiškai, Goldmanas demonstruoja analizuodamas „globalines“ (liudijimas (*testimony*)), argumentacija, komunikacinių technologijų naudojimas, komunikacijos srauto valdymo politika) ir „lokalines“ (mokslas, teisė, politika ir švietimas) socialines praktikas.

Nuo globalinių komunikacijos praktikų priklauso, koks yra visuomenės žinojimo lygis. Jį sudaro atskirų visuomenės narių žinių suma, kuri gali būti didinama dviem būdais: atrandant naujas tiesas ir (arba) skleidžiant didesniam žmonių skaičiui jau egzistuojančias. Naujas žinias skleidžia trys pagrindinės veikėjų grupės, nuo kurių priklauso, kaip ir kiek žinių bus paskleista ir priimta: tai siuntėjai, gavėjai ir sargai (*gatekeepers*). Goldmanas aptaria kiekvienos iš šių pozicijų įtaką komunikacijai ir nurodo tas praktikas, kurios yra veritistiškai geros. Pavyzdžiui, pranešimų gavėjų pagrindinė problema yra įvertinti gaunamos informacijos patikimumą. Goldmano požiū-

riu, veritistiškai gera jų praktika yra statistiniai skaičiavimai remiantis Bayeso formule (su sąlyga, kad samprotavimas prasideda nuo tikslų tikimybių). Aptardamas pranešimų siuntėjų situaciją, Goldmanas įrodinėja, kad įvairios argumentavimo praktikos neišvengiamai apima tam tikras eksplicitiškai neišreikštas taisykles, kurios suponuoja orientaciją į tiesą. Trečioji komunikacijos dalyvių grupė – sargai – kontroliuoja, kuriems siuntėjams ir kokiais kanalais yra suteikiama galimybė siųsti pranešimus. Goldmanas analizuoja šiuolaikinių komunikacijos priemonių teikiamas galimybes žinių skleidimui ir kritikuoja požiūrį, jog nereguluojama „laisva idėjų rinka“ yra geriausias būdas didinti teisingų žinių kiekį.

Mokslinio pažinimo atžvilgiu Goldmanas aptaria du pagrindinius socialinius veiksnius, lemiančius mokslininkų veiklą: „negrynus“ motyvus (valdžia, garbė, pelnas) ir neišvengiamą rėmimąsi kitų autoritetu arba ekspertais. Tačiau nė vienas iš šių veiksnių, Goldmano požiūriu, nėra pajėgus radikaliai iškreipti „veritistinę“ mokslinės veiklos prigimtį.

Aptarti šiuos bei kitus taikomosios Goldmano epistemologijos tyrinėjimus ir įvairių sričių bei specialiųjų mokslų atstovų reakciją į ją būtų atskiro straipsnio tema. Čia apsiribosime tik pirmiau nurodyta conceptualia šio projekto problema – ar pakankama ta socialumo samprata, kuria remiasi bendra Goldmano teorijos struktūra, socialinės epistemologijos teorijai.

Epistemologija, kurios pagrindas yra teisingo įsitikinimo, kaip pažinimo tikslo, koncepcija, regis, turėtų svarstyti tik tiesų maksimizavimo ir klaidų minimizavimo problemą. Tačiau Goldmanas, teigdamas teisingą įsitikinimą esant visų pažintinių praktikų tikslu,

padaro vieną svarbią išlygą – pažinimo subjektas turi būti *suiinteresuotas* šiuo įsitikinimu: „ne visos tiesos yra pažinimo subjektui vienodai įdomios; teisingais atsakymais į kai kuriuos klausimus jis gali būti visiškai *nesuiinteresuotas*. Tarkim, man visiškai neįdomu, kiek pavardžių, prasidedančių raide „K“, yra Topekos Kanzase telefonų knygoje. Aš esu indiferentiškas tiek tikėjimo, tiek netikėjimo šia tiesa (kad ir kokia ji būtų) atžvilgiu. <...> Šia prasme žinių įgijimo procesas turi būti valdomas interesu“ (Goldman 1995: 180). Kitaip tariant, „įsitikinimai turi v-vertę tik tuo atveju, jei jie yra atsakymai į klausimus, kuriais subjektas yra *suiinteresuotas*“ (Goldman 2002a: 186).

Teiginys, kad niekam neaktualias tiesas pateikianti praktika yra epistemiškai bloga, atrodo visiškai pagrįstas. Tačiau jis taip pat pabrėžia faktą, kad žinios nėra socialiai, politiškai ir ekonomiškai neutralios. Tuomet, regis, socialinė epistemologija negali tenkintis vien veritistinės vertės skaičiavimais ir jos ribos turėtų būti išplėtos taip, kad ji apimtų ne tik socialinių praktikų įtakos teisingiems / klaidingiems įsitikinimams tyrimą, bet ir tokius klausimus: Kas nori žinoti ir kodėl? Kodėl yra sprendžiamos vienos pažinimo problemos ir ignoruojamos kitos? Kokių žinių derėtų siekti? Kas ir kaip tai turėtų spręsti? Kitaip tariant, socialinė epistemologija turėtų atsižvelgti į realią žinių gamybos bei platinimo situaciją ir į kolektyvinę šiuolaikinės žinių gamybos prigimtį.

Tačiau taikomojoje Goldmano teorijos dalyje šios išlygos nelabai paisoma: taikydamas veritistinę analizę pirmiau nuodytomis sritims ir praktikoms, Goldmanas remiasi ne tiek „kažkam įdomia tiesa“, kiek apskritai tiesa. Pa-

vyzdžiui, komunikacinių praktikų atžvilgiu jis kelia klausimą, „kokios praktikos yra veritistiškai optimalios?“, o apie švietimo sistemą teigia, jog „išskirtinis lavinimosi tikslas yra tiesų išmokimas (*learning of truths*), bent jau to, ką visuomenė yra pajėgi konkrečiu laiko momentu nurodyti kaip tiesas“ (Goldman 1999: 367). Tad, regis, Goldmanas čia kalba apie tiesas absoliučia prasme kaip apie tam tikrus tikrovę atitinkančius teiginius.

Kita vertus, jis taip pat teigia: „gera episteminė praktika neturėtų būti indiferentiška tam susidomėjimo lygiui, kurį konkretus veikėjas turi įvairių klausimų atžvilgiu. Ta socialinė praktika, kuri sistemingai pateikia informaciją temomis, ne itin dominančiomis veikėją, ir nuolat nutyli arba nuslepia pagrindinį susidomėjimą keliančiomis temomis, yra epistemiškai netenkinanti praktika“ (Goldman 1999: 95). Tad jei švietimo sistema pateikia mokiniams tokias žinias, kurios, nors ir teisingos, yra jiems visiškai neįdomios ir neaktualios, tokia sistema yra epistemiškai bloga.

Goldmano taikomosios epistemologijos, kuri orientuojasi vien į veritistinę analizę, ir deklaruojamos būtinybės atsižvelgti į pažinimo subjekto interesus neatitiktis rodo, kad ta socialumo samprata, kurią implikuoja Goldmano teorijos pagrindai, yra nepakankama. Ji ignoruoja pragmatinį pažinimo aspektą ir neleidžia apimti tos pažinimo dimensijos, kurią pats Goldmanas nurodo kaip svarbią, – žinių aktualumo klausimo. Jei socialinė epistemologija siekia būti normatyvine disciplina, kuri nurodytų deramas epistemines praktikas, pažinimo subjektas joje negali būti suprantamas kaip atskirai nuo visuomenės veikiantis „kognityvinis mechanizmas“, kurio pagrindinis tikslas – susidaryti kuo daugiau teisingų įsitikinimų.

Sociologinė socialinė epistemologija: žinojimas kaip kolektyviai priimti įsitikinimai ir epistemologinių normų problema

Idėja, kad visi žmonių įsitikinimai yra jų socialinės sąveikos rezultatas ir gali būti paaiškinti neapeliuojant į jokių racionalumo ar tiesos standartus, priklauso naujesiems žinojimo sociologams. Žinojimas, jų požiūriu, tėra „kolektyviai priimta įsitikinimų sistema“ (Barnes and Bloor, 1982: 22), o „racionalumas“ ir „tiesa“ – tik tam tikrų institucionalizuotų įsitikinimų socialinis statusas. Todėl visas pažinimas gali būti paaiškintas sociologiškai, sociologija yra „mokslų mokslas“, o anksčiau į šį statusą pretendavusios disciplinos – epistemologija ir mokslo filosofija – nebereikalingos. Loginių pagrindų (*reasons*) svarstymą turi pakeisti priežasčių (*causes*) ieškojimas; sociologinis „yra“ – epistemologinį „turi būti“; sociologinė žinojimo samprata, apibrėžianti jį kaip „nuomonę, kuria žmonės tiki ir vadovaujasi gyvenime“ (Bloor 1976: 2), turi pakeisti epistemologinę, apibrėžiančią žinojimą kaip pagrįstą, teisingą įsitikinimą. Trumpai tariant, žinojimo sociologija yra „dalyko, kurį buvo įprasta vadinti filosofija, įpėdinė“ (Bloor 1983: 183).

Su tokiu požiūriu nenori sutikti sociologinės socialinės epistemologijos pradininkas ir lyderis Steve'as Fulleris. Jis mano, kad sociologinė pažinimo samprata neužkerta kelio normatyvinei epistemologijai. Kaip normatyvinė disciplina epistemologija liaujasi egzistuoti tik tuo atveju, jei normatyvumas suprantamas kaip „sprendimai, kuriuos idealiomis sąlygomis turėtų priimti individualus mokslininkas savo paties tyrimo praktikai reguliuoti“ (Fuller 1988: 275). Bet tai – ne vienintelė normatyvumo samprata: „Jei į

epistemologiją įtraukiama labiau materialistinė perspektyva, kurioje žinojimo problema yra performuluojama tekstų gamybos ekonomikos terminais, tuomet tampa įmanoma kelti realistines normatyvines problemas, kurias svarstė Platonas ir Baconas ir kurias gali geriausiai spręsti žinojimo sociologija“ (Fuller 1988: 275). Šios realistinės normatyvinės problemos – tai žinių gamybos ekonomikos ir mokslo politikos problemos. Normos čia suprantamos kaip „imperatyvai maksimizuoti: 1) naudos ir kainos santykį; 2) paklausumą; 3) pasirinkimą; 4) aktualumą; 5) produktyvumą; 6) pritaikomumą“ (Fuller 1996: 85).

Socialinės epistemologijos, kaip žinių gamybos ekonomikos ir mokslo politikos, aktualumą lemia vis smulkesnis mokslo specializavimasis, vis didesnė mokslinių tyrimų kaina ir riboti visuomenės išteklių. Žinių gamyba, anot Fullerio, „yra ‘ekonominis’ procesas, o tai reiškia, kad jei vienas gamintojas pagamina daugiau žinių, tai kitas pagamina mažiau“ (Fuller 1988: 29), „jei žinios tampa labiau prieinamos vienoje vietoje ir vienu laiku, tai jos tampa mažiau prieinamos kitoje ir kitu“ (Fuller 1988: 271). Tad kaip turėtų būti organizuojamas pažintinis darbas, kad išteklių būtų naudojami optimaliai?

Normatyvinė socialinės epistemologijos užduotis ir būtų „pasiiekti optimalų kognityvino darbo padalijimą. Tariant kitais žodžiais, <...> socialinis epistemologas siekia parodyti, kaip mūsų kognityvinių siekių *produktai* yra paveikiami keičiant tuos socialinius saitus, kuriais vienas su kitu yra susiję žinių *gamintojai*. Todėl socialinis epistemologas būtų idealus episteminis politikas: jei atsirastų tam tikro žinojimo produkto poreikis, jis sudarytų schemą, kaip reiktų paskirstyti dar-

bą, kad šis produktas būtų gaminamas tinkamiausiai (arba efektyviausiai); arba jei visuomenė jau turi tam tikrą kognityvino darbo paskirstymo schemą, socialinis epistemologas galėtų nurodyti tuos žinojimo produktus, kurie jos pagrindu galėtų atsirasti“ (Fuller 1988: 3).

Kaip rodo pastaroji citata, spręsdama savo normatyvinį uždavinį, socialinė epistemologija nekeltų klasikinės socialinės epistemologijos klausimų: kas yra žinojimas ir kiek jam naudingos realios pažinimo praktikos ir mokslo institucijos. Fulleris tęsia natūralistinę-sociologistinę žinojimo aiškinimo tradiciją: žinojimas yra socialinis statusas, kuris žinių gamintojui suteikiamas tuo atveju, „jei pakankamai daug jo bendradarbių arba skiria savo išteklius jo tyrimams pratęsti (netgi nuneigimo tikslais), arba cituoja jo tyrimus kaip savųjų prielaidas“ (Fuller 1988: 30).

Efektyvi žinių gamyba, optimalus pažintinio darbo padalijimas yra tik viena Fullerio socialinės epistemologijos dalis. Antroji dalis – mokslo politika. Fulleris čia atsiskleidžia kaip nuoseklus žinojimo sociologų pradedėto „mokslo demistifikavimo“ kampanijos tęsėjas. Jo požiūriu, nuosekli šios kampanijos tąsa būtų mokslo demokratizacija, o pabaiga – mokslo sekuliarizacija.

Mokslo demokratizaciją Fulleris supranta kaip viešos mokslo atskaitomybės didinimą bei ekspertų galios priimant svarbius, pavyzdžiui, projektų finansavimo, sprendimus mažinimą. Svarbiausia priežastis, kodėl mokslo valdymas negali būti paliktas pačių mokslininkų nuožiūrai, yra ta, kad jų pažintinės veiklos tikslai nebūtinai sutampa su visuomenės tikslais. Ši neatitiktis atsiranda dėl to, kad moksliniams tyrimams skiriami išteklių yra

riboti, ir tas sąnaudų bei naudos santykis, kuris atrodo priimtinas mokslo ekspertams, nebūtinai yra priimtinas mokesčių mokėtojams. Pavyzdžiui, gydytojo tikslas tam tikrais testais iširti paciento sveikatos būklę ir gauti tikslią informaciją nebūtinai bus ir paciento tikslas, jei reikiami testai yra skausmingi ir brangūs, o jų pagrindu nustatoma diagnozė nėra itin tiksli. Tikslų neatitiktis nebūtų tik tuo atveju, jei paciento laikas, noras tirtis ir pinigai būtų neriboti.

Be to, mokslininkai yra linkę tyrinėti tik savo disciplinos vidaus problemas ir neatsižvelgti į tai, kiek jos yra aktualios visos visuomenės mastu. Jie nėra linkę vienyti, kad spęstų bendras visuomenės problemas. Pagrindinė priežastis, kaip rodo, pavyzdžiui, vėžio problemos tyrimai, yra ta, kad „labai skirtingų dalykų – pradedant molekuline biologija ir baigiant visuomenės higiena – atstovai turėtų susitarti, kieno tyrimai yra epistemiškai pirmesni ir kaip jie tarpusavyje susiję, kas gali būti laikoma problemos sprendimu ar artėjimu prie sprendimo ir netgi kaip „vėžys“ yra apibrėžiamas ir nustatomas“ (Fuller 1988: 282). Jei problemos sprendimas yra paliekamas šių sričių ekspertams, jis virsta varginamais ir sunkiai suprantamais tarpdisciplininiais ginčais, kurie baigiasi dominuojančios grupės naudai.

Taigi antroji normatyvinė socialinės epistemologijos užduotis būtų parengti projektą, kaip galia, sukoncentruota ekspertų rankose, galėtų būti perskirstyta tarp visų mokslinės bendrijos ir suinteresuotų neprofesionalų (*lay persons*) grupių. Fullerio pasiūlymas yra steigti viešą forumą, kurio dalyviai būtų įvairių mokslo sričių ir disciplinų atstovai. Jie priimtų sprendimus vadovaudamiesi trim pagrindiniais principais: finalizacijos, transdis-

ciplininio relevantiškumo ir episteminio konvertuojamumo⁵.

Tačiau mokslo demokratizacija nėra galutinis socialinės epistemologijos tikslas. Toks galutinis tikslas yra mokslo sekuliarizacija. Fullerio pateikiamos sekuliarizuoto mokslo vizijos esmė – žinių gamybos ir jų platinimo atskyrimas, pirmąją padarant privačia, o antrąją paliekant valstybės kompetencijoje (Fuller 2000a: 104). Naujų žinių gamyba taptų priklausoma nuo rinkos ir mokslininkų gebėjimo pritraukti finansuotojus. Jei jos apimtis sumažėtų, tai reikštų tik sureguliovimą dabartinės nenormalios situacijos, kai „dauguma tyrinėjimų lieka neperskaityta“, o „mokslinis talentas nukreipiamas į nesibaigiantį 'originalių atradimų' vaikymąsi“ (Fuller 2000a: 107)⁶.

Kaip rodo gausūs atsiliepimai į Fullerio publikacijas, abu jo socialinės epistemologijos projektai yra pakankamai svarūs ir aktualūs. Tačiau tarp jų yra esminių nesuderinamumų, kurie neleidžia aiškiai suprasti, kas sudaro Fullerio teorijos „kietąją branduolį“. Viena vertus, socialinis epistemologas turėtų būti žinių gamybos ekspertas, savotiškas „epistemokratas“, nurodantis, kokios priemonės būtų tinkamiausios siekiant žinių gamybos institucijų užsibrėžtų tikslų. Kita vertus, jis taip pat turėtų būti mokslo politikas, siekiantis mažinti ekspertų galią ir didinti viešą mokslo atskaitomybę. Žinių gamybos eksperto veikla turėtų būti vertybiškai neutrali, jis sėkmingai prisitaikytų prie bet kokių pažintinės veiklos tikslų ir tuo būdu stiprintų bei įteisintų egzistuojančių mokslo institucijose galios pa-

⁵ Išsamiai šie principai išdėstomi ir kritiškai aptaria mi publikacijoje Norkus 2001: 38–41.

⁶ Plačiau apie Fullerio mokslosekuliarizacijos idėją ir jo siūlomą mokslo politikos modelį žr. Norkus 2001: 33–41.

siskirstymą, o mokslo demokratizatoriaus tikslas būtų pakeisti šį galios pasiskirstymą, priartinti jį prie tokio, kuris labiau atitiktų demokratinį idealą. Tad žinių ekonomikos ir mokslo politikos tikslai, regis, visiškai priešingi⁷.

Šio prieštaravimo šaknys turbūt glūdi Fullerio sociologizme, arba, kalbant jo paties terminais, sociologiniame eliminatyvizme, kuris reiškia požiūrį, kad „fundamentaliąją ontologiją sudaro vien sociologinės kategorijos, kurių terminais ir turi būti apibūdinta mokslinė veikla“ (Fuller 2000b: 533). Tokia nuostata suteikia socialiniams mokslams privilegijuotas pozicijas pažinime. Tai patvirtina ir pats Fulleris: „Aš esu mokslinis realistas socialinių mokslų diskurso atžvilgiu. Tai sakydamas turiu galvoje, kad socialiniai mokslai pateikia geriausius mūsų pažintinės veiklos istorijos aiškinimus. Tačiau aš esu antirealistas gamtos mokslų atžvilgiu tiek, kiek pripažįstu socialinių konstruktyvistų išvadas apie gamtos mokslų praktikas“ (Fuller 1993a: XIV). Taigi žinių gamybos eksperto atžvilgiu akcentuojamas realistinis socialinių mokslų

pobūdis, nes šie mokslai nurodo žinių gamybos trūkumus, atsirandančius dėl vis didesnės mokslo specializacijos, susiskirstymo į disciplinas ir atkaklaus šių disciplinų veiklos ribų gynimo. Mokslo demokratizatoriaus atžvilgiu akcentuojamas konstruktyvistinis gamtos mokslų pobūdis ir būtinybė neleisti jiems pavirsti uždaru klanu, nepaklūstančiu viešai kontrolei.

Tačiau ką toks sociologinis eliminatyvizmas duoda epistemologijai, suprantamai kaip žinių ekonomika ir mokslo politika? Ar sociologistine žinojimo samprata besiremianti žinių ekonomika nebūtų trumparegiška? Juk jeigu žinojimas gali būti atpažįstamas tik pagal socialinį statusą, tai priimdami sprendimus mokslo ekonomistai negalėtų remtis nei įžvalgomis, kas yra „geras mokslas“, nei istoriniais mokslo pavyzdžiais, nes tai neišvengiamai reikštų sociologinio „yra“ papildymą epistemologiniu „turi būti“. Jie galėtų veikti tik tų įsitikinimų atžvilgiu, kurie visuomenėje dabarties momentu yra pripažįstami žinojimu. Atsisakydamas nurodyti kokius nors specifinius pažintinės veiklos bruožus, Fulleris nepalieka jokių kriterijų, kuriais remiantis būtų galima naujus mokslinių tyrimų projektus priskirti žinojimui, jei jie dar nėra institucionalizuoti. Originalūs ir novatoriški tyrinėjimai, kurių autoriai dar nežinomi ir necituojami, būtų pasmerkti žlugti, nes „epistemokratai“ tiesiog nelaikytų jų žinojimu.

Fullerio mokslo politikos projekte sociologinė žinojimo samprata daugiausia pasitelkiama tam, kad būtų galima motyvuoti aktyvesnį kišimąsi į mokslinių institucijų veiklą, nes realistiškai suprantant mokslinį žinojimą mokslininkų veiklos variklis atrodo esanti vidinė mokslo logika ir pačios tikrovės keliamų problemų sprendimas. Politinis kišima-

⁷ Fullerio interpretatoriai ir knygų recenzentai taip pat susiskirsto į dvistovyklas priklausomai nuo to, kuris iš Fullerio socialinės epistemologijos variantų jiems atrodo esminis: vieni pagrindine jo idėja laiko mokslo biurokrato-epistemokrato idėją (Tweney, R. D. 1991. „On bureaucracy and science: a response to Fuller“, *Philosophy of the social sciences* 21(2): 203–214; Grassewick, H. E. 2002. „The normative failure of Fuller's social epistemology“, *Social epistemology* 16 (2): 133–148), kiti – mokslo demokratizavimo idėją (Rouse, J. 1991. „Policing knowledge: disembodied policy for embodied knowledge“, *Inquiry* 34: 353–364; Baigrie, B. S. 1995. „Fuller's civic Republicanism and the question of scientific expertise“, *Philosophy of the Social Sciences* 25 (4): 502–512). Į sunkiai tarpusavyje suderinamas „makiaveliškas“ ir „demokratinės“ Fullerio intencijas nurodo P. Roth (Roth, P. 1991. „The bureaucratic Turn: Weber contra Hempel in Fuller's *Social epistemology*“, *Inquire* 34: 365–376).

sis tuomet regisi esąs tik trukdymas mokslo darbotvarkei. Vis dėlto, išskyrus šį motyvą, didesnio teorinio vaidmens Fullerio mokslo politikos teorijoje sociologizmas nevaicina. Socialinio epistemologo, kaip mokslo politiko, užduotis – organizuoti viešus forumus, teikti mokslo ir švietimo institucijų demokratizavimo siūlymus. Kai kurie iš šių siūlymų galėtų būti netgigeriau pagrįsti laikantis realistinės mokslo sampratos. Pavyzdžiui, mokslų finalizacijos idėja, t. y. įsitikinimas, jog investicijos į kai kuriuos „brandžius“ mokslus vis mažiau duoda naudos, nes yra sunaudojamos techniniams „galvosūkiams“ spręsti ir dėl to būtų racionalu uždaryti kai kurias senas ir išsisėmusias mokslinių tyrimų sritis, gali būti paremta realistine pastaba, jog tikrovės tyrinėjimas ir „objektyvios tiesos“ ieškojimas negali būti begalinis procesas (Norkus 2001: 26).

Taigi, regis, pagrindinis Fullerio argumentas už sociologizmą yra jo nepasitenkinimas aprioristiniais žinojimo ir mokslo esmės ieškojimais, būdingais klasikinei epistemologijai bei mokslo filosofijai, ir noras savąją epistemologiją susieti su „mokslinė“ realios pažinimo būklės analize. Būtent tokią analizę, jo požiūriu, pateikia naujoji žinojimo sociologija ir jos įpėdiniai – socialiniai mokslo ir technologijos tyrimai (MTT). Savąją epistemologiją Fulleris pristato kaip „normatyvinę-preskriptyvinę šių tyrimų atšaką“ (Fuller 1993b: 3). Tačiau patys MTT atstovai skeptiškai vertina tokios atšakos galimybes⁸. Be to, jie neturi kokio nors vientiso, „tikrąją mokslinio žinojimo prigimtį“ arba realią mokslo si-

tuaciją apibūdinančio pažiūrų branduolio, kuris galėtų būti normatyvinių išvadų pagrindas⁹.

Išvados

Socialinės epistemologijos, kaip naujos disciplinos, susiformavimą lėmė du pagrindiniai motyvai. Vienas iš jų – išsiaiškinti, kokią įtaką socialiniai veiksniai daro žinojimui, suprantamam kaip teisingas įsitikinimas. Juo vadovaujasi A. I. Goldmano veritistinė socialinė epistemologija. Pagrindinė jos idėja – tiesa yra svarbiausias pažintinės veiklos tikslas. Kitaip tariant, pažintinė veikla tuo ir skiriasi nuo visų kitų žmogaus atliekamų veiksmų, kad yra nukreipta į savarankišką vertybę – tiesą. Todėl, Goldmano požiūriu, mokslo, švietimo ir žinių skleidimo institucijos turėtų veikti taip, kad kuo geriau tarnautų savo numanomam tikslui. Kita vertus, Goldmanas pripažįsta, kad tiesos santykis su kitomis vertybėmis nėra vienareikšmiškas ir kad kai kuriais atvejais jos gali būti atsisakyta. Tačiau klausimas, kuriais atvejais, jo nuomone, jau nebėra socialinės epistemologijos kompetencijoje.

Bet ar tai neturėtų būti pats svarbiausias klausimas *socialinėje* epistemologijoje? Problema, kokią įtaką individo įsitikinimams daro socialiniai veiksniai, regis, daug mažiau svarbi negu problema, kokių žinių gamybą reikėtų skatinti. Ji aktuali todėl, kad dauguma naujų žinių gali būti gautos tik kolektyvinėmis pastangomis, pažinimas seniai nebėra individualus fenomenas. O atskirų individų, socialinių grupių ir visos visuomenės interesai žinių atžvilgiu nebūtinai sutampa. Kai kurios ži-

⁸ MTT pradininkas ir vienas iš lyderių Steve'as Woolgaras atsiliepime apie Fullerio projektą, be kita ko, teigia: „Nesu tikras, ar norėčiau įstoti į tokį klubą [socialinės epistemologijos], kuris pageidautų matyti savo nariu tokį tipą kaip aš“ (Woolgar 1991: 387).

⁹ Vidinius MTT nesutarimus dėl jų pamatinių teorinių principų išraiškingai atspindi antologija *Science as practice and culture*, ed. A. Pickering, 1992, Chicago & London: Chicago UP.

nios iš viso negali būti gautos, jei jos visuomenei atrodo nepageidaujamos arba neaktualios. Tad socialinės epistemologijos, kaip disciplinos, aktualumą ir sudarytų svarstymas tokių klausimų: Kokių žinių gamybai ir platinimui reikia teikti pirmenybę? Kas ir kaip tai turi spręsti?

Antrasis socialinės epistemologijos, kaip naujos disciplinos, susiformavimo motyvas – įrodyti socialinę žinojimo prigimtį ir jo priklausomybę nuo socialinio konteksto. Būtent už atotrūkį nuo realios žinių gamybos ir jos veikėjų interesų Goldmano koncepciją kritikuoja šiuo motyvu besivadovaujančios sociologinės socialinės epistemologijos atstovas Steve'as Fulleris. Anot jo, Goldmanas priskiria normas moksliniam pažinimui aprioriniu

būdu, nekreipdamas dėmesio į tai, koks šiuolaikinis pažinimas yra „iš tikrųjų“ (Fuller 2002: 154), nors Fullerio teorija pretenduoja būti labiau realistiška. Ji iš tiesų pateikia daug vertingų įžvalgų tais klausimais, kuriuos apeina Goldmas. Tačiau šios teorijos trūkumas yra tam tikri konceptualūs keblumai, kurių jai suteikia sociologinė žinojimo samprata.

Taigi šiuolaiknė socialinė epistemologija žinojimo socialumo klausimu kol kas svyruoja tarp dviejų kraštutinių – individualistinės žinojimo sampratos, kuri sunkiai leidžia spręsti kolektyvinės žinių gamybos problemas, ir perdėm „socializuotos“, kuri pažintinius siekius redukuoja į socialinius ir dėl to vargu ar gali būti adekvačios žinių ir mokslo politikos pamatas.

LITERATŪRA

1. Barnes, B., Bloor, D. 1982. „Relativism, Rationalism and the Sociology of Knowledge“, in Hollis M., Lukes S. *Rationality and Relativism*. Oxford: Blackwell Publishers.
2. Bloor, D. 1976. *Knowledge and Social Imagery*. London: Routledge & Kegan Paul.
3. Bloor, D. 1983. *Wittgenstein. A Social Theory of Knowledge*. London: Macmillan.
4. Brown, J. R. 1984. *Scientific Rationality: the Sociological Turn*. Dordrecht; Boston; Lancaster: D. Reidel Publishing Company.
5. Dekartas, Rene. 1978. *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
6. Fuller, S. 1988. *Social Epistemology*. Bloomington: Indiana UP.
7. Fuller, S. 1993a. *Philosophy of Science and its Discontents*. New York: Guilford Press.
8. Fuller, S. 1993b. *Philosophy, Rhetoric and the End of Knowledge*. Wisconsin: Wisconsin UP.
9. Fuller, S. 1996. „Social Epistemology and the Recovery of the Normative in the Postepistemic Era“, *Journal of Mind and Behavior* 17(2): 83–98.
10. Fuller, S. 2000a. *The Governance of Science*. Philadelphia & Buckingham: Open UP.
11. Fuller, S. 2000b. „Increasing Sciences's Governability“, *Science, Technology, and Human Values* 25(4): 257–265.
12. Fuller, S. 2002. „Not the Best of All Possible Critics“, *Social Epistemology* 16(2): 149–155.
13. Goldman, A. I. 1987. „Foundations of Social Epistemic“, *Synthese* 73(1): 109–144.
14. Goldman, A. I. 1995. „Social Epistemology, Interests, and Truth“, *Philosophical Topics* 23(1): 171–187.
15. Goldman, A. I. 1999. *Knowledge in a Social World*. Oxford: Clarendon Press.
16. Goldman, A. I. 2001. „Social Epistemology“, in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/spr2001/entries/epistemology-social/>
17. Goldman, A. I. 2002a. „Precis of Knowledge in a Social World“, *Philosophy and Phenomenological Research* LXIV(1): 185–190.
18. Goldman, A. I. 2002b. *Pathways to Knowledge: Private and Social*. Oxford: Oxford UP.

19. Kitcher, P. 2002. „Veritistic Value and the Project of Social Epistemology“, *Philosophy and Phenomenological Research* LXIV(1): 191–198.

20. Norkus, Z. 2001. „Akademinis mokslas ir demokratija“, *Politologija* 4: 3–52.

21. Woolgar, S. W. 1991. „The Very Idea of Social Epistemology: what Prospects for a Truly Radical ‘Radically Naturalized Epistemology’?“, *Inquire* 34: 377–389.

THE PROBLEM OF SOCIAL KNOWLEDGE IN CONTEMPORARY SOCIAL EPISTEMOLOGY: TWO APPROACHES

Audronė Rimkutė

Summary

The article analyses how in one of the fields of contemporary epistemology – social epistemology – the social dimension of knowledge is theorized. There are discussed two strategies of the “socialisation” of epistemology: the investigation of the social factors, which can influence knowledge in the sense of true belief, in the field of epistemological investigation; and the definition of knowledge in social terms, as collectively accepted or institutionalised belief. The article examines the inner consistency of these two approaches and the perspectives for the epistemology that they set up.

The first strategy is represented by the veritistic theory of Alvin I. Goldman. Social epistemology is only one part of his theory, which investigates and assesses social factors in terms of their impact on the truth-values of agents’ belief. The way how Goldman distinguishes social and individual part of his theory indicates that he interprets social dimension as the “extrinsic” and “acquired”, and contrasts it with individual dimension, which is “intrinsic” and “native”. In other words, his knowing agent is an individual “cognitive mechanism”, and only his received “input” is social. The article argues that this interpretation of the social is too narrow for social epistemology, because it hinders the incorporation of the problems concerned with the collec-

tive nature of knowledge production and the problem of significant knowledge.

The second part of the article discusses the conception, which takes the second way of epistemology’s “socialisation” – the sociologicistic social epistemology of Steve Fuller. Knowledge is conceived here as institutionalised belief, and epistemology as defined as knowledge economics and as science policy. The article argues that these two versions of Fuller’s theory are incompatible. Additionally, sociologicistic concept of knowledge is not very suitable for knowledge economics, because it narrows its work to already institutionalised knowledge and says nothing about new knowledge. At the same time, sociologicistic concept of knowledge is redundant for science policy, because some of Fuller’s proposals for science democratisation would be better grounded, if they invoked the realistic concept of science.

So contemporary social epistemology vacillates meantime between two extremities: the individualistic concept of knowledge, which doesn’t help to solve the problems of collective knowledge production, and sociologicistic one, which reduces knowledge seeking to social actions and therefore can’t provide base for the adequate knowledge and science policy.

Keywords: social epistemology, concept of knowledge, Alvin I. Goldman, Steve Fuller.

Įteikta 2003 07 16